

FRA SYMBOLET TIL DET SYMBOLSKE

René Rasmussen

Det tages udgangspunkt i, at en fokusering på et såkaldt symbol i en psykoanalytisk behandling ofte resulterer i en indsnævret fortolkningshorisont. Via en beskæftigelse med Saussures lingvistiske definition af symbolbegrebet understreges det videre, at det i det kliniske arbejde i højere grad er nødvendigt at inddrage de øvrige sproglige fænomener, der kan ligge bag et givent ord eller symbol, herunder måden hvorpå de sproglige udtryk (signifianter) danner metonymier eller metaforer. Disse sproglige aspekter kan henføres til det symbolske (Jacques Lacan), der også perspektiverer betydningen af den i psykoanalysen ofte opdukkende idé om fallos, som netop ikke skal opfattes som et symbol, men som en signifiant, der regulerer subjektets begær og nydelse.

Ordet »symbol« tegner et begreb, som det kan være svært at forholde sig til, eftersom brugen af det i en given fortolkningsammenhæng ofte lukker af for betydninger, der ellers kan være knyttet til det ord eller den ting, der opfattes som symbol. Når f.eks. et givent ord opfattes som symbol, forlenes det tit med en indsnævret betydningshorisont og fikseres til et bestemt indhold, hvorved det mister forbindelsen til det righoldige betydningsvæv, som det ellers indgår i. Disse forbehold over for brugen af begrebet symbol gælder både for analysen af litteratur og psykoanalyse.

I begge disse praksiser, litteratur og psykoanalyse, møder man ikke fysisk konkrete symboler som f.eks. et kors på en grav eller en ophængt tørret buket røde roser, men sproglige fænomener: skriften i litteraturen og talen i psykoanalysen. Det udelukker ikke, at ord som 'kors' eller 'tørrede røde roser' kan optræde i litterære tekster eller i den psykoanalytiske klinik, men den forestilling om korsfæstelse, lidelse eller død, der kan være knyttet til det fysiske kors, eller den forestilling om fortidig heftig kærlighed, der kan være knyttet til de faktiske tørrede røde roser, får ofte en anden og udvidet betydning i den skriftlige eller mundtlige sammenhæng, som den indgår i. For at forholde sig til en sådan sammenhæng er det ikke tilstrækkeligt at vide, at disse symboler i en given kulturel kontekst kan symbolisere noget ganske afgrænset, evt. en bestemt idé om døden eller fortidig kærlighed.

René Rasmussen, mag. art. i litteraturvidenskab og psykoanalytiker. Forfatter til bl.a. bøgerne: *Psykoanalyse og tekstanalyse. Essays om Lacan og tekstanalyse* (1993), *Jacques Lacans psykoanalyse. En indføring* (1994) og en Ph.D.-afhandling om James Joyce: *Ulysses* (1994; under udgivelse).

I begyndelsen af firserne deltog jeg i en middag med nogle opstemte studiekammerater, hvoraf et par stykker for nylig havde stiftet bekendtskab med Jacques Lacans komplekse teorier, herunder begrebet fallos. En af disse, en mand, så sådanne falloser over det hele, og ordet symbol optrådte hele tiden i hans tale: vaser, lystager, vinglas, bogstøtter osv. var fallossymboler. Over for hans bastante udpegninger af falloser reagerede et par af de tilstedeværende kvinder med mistro, og da selv det ovalt formede bord, som vi sad omkring, blev udnævnt til fallossymbol, reagerede en af kvinderne spontant med: »Nej, det er et symbol på skeden«.

Kvindens udsagn understreger, at den symbolbetydning, der knyttes til en fysisk ting, ikke kan udtømmes entydigt, at en ting kan symbolisere meget forskelligt, selvom der umiddelbart er en 'naturlig' overensstemmelse mellem et bords form og en idé om fallos. Forestillingen om en umiddelbar 'naturlig' overensstemmelse mellem et konkret objekts form (det ovale bord) og dets mulige symbolværdi (fallos) er også determineret af de involverede subjekters øvrige bevidste eller ubevidste overvejelser og fortolkninger, formuleret som disse er via sproget. Kvindens bemærkning om det ovale bord betoner således, at et konkret symbols betydning – til trods for en umiddelbar 'naturlig' relation mellem ideen om fallos og det ovale bord – også er bestemt af den subjektive og sproglige sammenhæng, som det indgår i. Manden, der var optaget af det mandlige fallossymbols mangfoldige eksistens, var derimod ikke opmærksom på denne betydningsgivne sammenhæng. Han var ikke opmærksom på, at symboler ikke har en substantiel identitet (sml. M. Arrive: *Linguistique et psychanalyse*, s. 32).

Afhængig af den sproglige horisont kan synet af et kors få os til at tænke på døden som sådan, på Jesus' korsfæstelse, på den afdøde der måske ligger under det, på ordet »korset« eller på kvinder, der lægger deres ben »over kors«. Selvom der eksisterer en fælles kulturelt vedtaget korrespondance mellem korset og døden, er vores specifikke sproglige horisont ikke begrænset hertil. Glidningen fra »kors« til »korset« eller til »ben over kors« antyder samtidig, at associationerne over det kors, som vi ser foran os, er bundet til en forskydning i ordenes nærhed: »kors«, »korset« og »over kors«. En sådan nærhed kan bestemmes som en metonymi, dvs. som en sproglig forskydning bestemt af nærheden i de sproglige udtryk.

Tegn og symbol

For yderligere at forstå et symbols sproglige determination kan vi se på en lingvistisk definition af det. Den schweiziske lingvist Ferdinand de Saussure bestemmer et symbol i forhold til tegnet, idet sidstnævnte består af et bestemt forhold mellem indhold og udtryk, hvor Saussure be-

tegner indholdet som signifié og udtrykket som signifiant. Signifianten for objektet hest er på fransk »cheval«, på engelsk »horse« og på dansk »hest«, men hvorfor det hedder »cheval«, »horse« eller »hest« er sprogligt vilkårligt og umotiveret, idet disse forskellige signifikationer ikke er determineret af en bestemt signifié i forhold til det benævnte objekt. Men det vilkårlige forhold mellem signifié og signifiant i tegnet indstifter samtidig en nødvendighed i vores generelle sprogform: signifikationer »cheval«, »horse« eller »hest« henviser til en bestemt idé – signifié – om den fysiske hest. Forholdet mellem signifié og signifiant i tegnet er således, iflg. Saussure, vilkårligt og umotiveret, men også nødvendigt. Saussure antager endvidere, at signifiéen er vigtigst i tegnet.

Symbolet er derimod ikke umotiveret, men betinget af en såkaldt naturlig relation eller korrespondance mellem det fysiske eller sproglige symbol, evt. signifianter, og det sproglige indhold knyttet hertil, dvs. det symboliserede. Derfor er der knyttet bestemte motiverede signifiéer til bestemte symboler, f.eks. til korset og de tørrede roser, og symbolet kan i en given fælles kulturel kontekst ofte kun tildeles én fortolkning, f.eks. vægten som symbol på retfærdighed. Når en dreng benytter ordet 'hest' som symbol for sin fader, kan det således ikke henføres til tegnets vilkårlige forhold mellem signifiant og signifié. Drengens symbol, 'hest', kan ikke henføres til den af vores sprogform bestemte idé om, hvad en hest er, – til signifiéen hest. 'Hest' som symbol for faderen beror for drengens vedkommende på en motiveret korrespondance mellem symbolet (signifianter hest) og det symboliserede (faderen). Drengens brug af signifianter hest rummer således en række ikke-vilkårlige betydningssammenhænge som 'størrelse', 'farlighed', 'store genitalier' osv. Sammenhængen mellem symbolet ('hest') og det symboliserede (faderen) er altså ikke umotiveret for drengen. Drengens symbol ('hest') kan dog tildeles mere end én fortolkning, eftersom det åbner for en række af forskellige betydninger.

Kigger vi imidlertid nærmere på Saussures idé om tegnets umotiverethed, er det måske kun et udsagn, der gælder for tegnet på sprogformens niveau, som Saussure adskiller fra sprogbrugens niveau, – fra talens konkrete niveau. På sprogbrugens konkrete niveau, dvs. på talens eller skriftens niveau, er forholdet mellem signifikationer og signifiéer ikke kun bestemt af sprogformens vilkårlige, men også nødvendige vertikale sammenhæng mellem signifiant og signifié i tegnet. Dette forhold mellem signifiant og signifié er i højere grad i talen eller skriften motiveret af den 'horisontale' sammenhæng, som signifikationer indgår i: af signifikationernes horisontale sammensætning i f.eks. sætninger. Hvis vi f.eks. udelukkende bestemmer signifianter »hjerne« vertikale betydning i kraft af den signifié, der refererer til en central kropsdel, vil vi udelukke os fra en række essentielle sproglige, horisontale forbindelser, som signifianter 'hjerne' kan indgå i. Et eksempel som »hjerne rimer på smerte« viser således, hvordan signifianternærheden (metonymien) mellem 'hjerne' og

'smerte' genererer en horisontal motiverethed i sproget. Via signifiantglidningen fra 'hjerte' til 'smerte' udsiger sætningen, at hjerte (kærlighed) kan give smerte (kærlighedssorger, håbløs forelskelse, sorg over af-døde osv.).

Signifianternes betydningsdannelser er i sprogbrugen overvejende bestemt af den horisontale sammenhæng, de indgår i. Det betyder ikke, at visse signifikanter i litterære eller psykoanalytiske kontekster ikke kan vise sig at rumme en begrænset vertikal betydningshorisont, dvs. være knyttet til én og kun én signifié, – måske endda til en motiveret og korresponderende symbolværdi. Signifianten »blomster« kan meget vel være symbol for det poetiske ord i visse digte, men en for bastant fokusering på et sådant symbol kan omvendt risikere at tilsidesætte den betydningsmangfoldighed, der ellers eksisterer i disse digte, herunder andre sammenhænge, hvori signifianter »blomster« optræder. Det samme gør sig gældende i den psykoanalytiske klinik, hvor en for hurtig lokalisering af motiverede symboler eller bestemte signifiéer i de signifikanter, som klienten fremsætter, eller en forhastet udpegning af overordnede betydninger i selve klientens tale kan lukke af for det net af betydnings-sammenhænge, som disse signifikanter indgår i.

Le symbolique

Lacan har i sin forståelse af talen i det kliniske arbejde introduceret begrebet det symbolske, på fransk med den maskuline artikel: »le symbolique«, der står i modsætning til det feminine »la symbolique«, der er en bestemt sammensætning af en gruppe af symboler og dermed forbundne symboliserede værdier. Det symbolske (»le symbolique«) er bl.a. bestemt af den logik, der i talen i klinikken styrer den mulige sammensætning af de sproglige signifikanter, som er vores sprogs fonetiske materialitet. En sådan logik kan ikke reduceres til de grammatiske koder, syntagmer eller de paradigmer, dvs. oppositionelle selektionsakser som f.eks. dreng vs pige, knøs vs tøs, mand vs kvinde eller stodder vs kælling, som vores sprogform ifølge lingvistikken fungerer ud fra. Selvom signifiantsammensætninger i visse forbindelser kan nedfælde en bestemt betydning eller henvise til en bestemt signifié, vil deres interne, horisontale henvisningsforhold i psykoanalytisk sammenhæng ofte fungere efter andre regler end den vertikale nødvendighed, som Saussure lokaliserer mellem signifiéen og signifianter.

Lacan antager endvidere i modsætning til Saussure, at det er signifianter, der determinerer signifiéen, eller at det er sammensætningen af signifikanterne, der genererer en til disse hørende signifié. Det er tilfældet med »hjerte rimer på smerte«, der genererer en betydning, der er centreret omkring kærlighed og lidelse. En signifikantkæde som »hertet er en muskel« vil derimod generere en betydning, der peger på kroppens ana-

tom. Til hver signifiant er der således ikke knyttet en signifié, men en række andre signifikante, hvis specifikke sammensætning kan generere en bestemt betydning, dvs. en tilknytning til en specifik signifié. Det samme er tilfældet med signifikanten »kors«, der via sin forbindelse til andre signifikante som »korset« og »benene over kors« etablerer en række seksuelle associationer, altså en bestemt seksuel forestilling.

Når en klient anfører, at »min fader æder som en hest«, kan denne signifikantsammensætning måske umiddelbart af klienten forbindes med en række bestemte betydninger: faderens størrelse, hans begær, genitalier, frygten for faderen osv. Men disse signifikantes motiverethed er ikke kun bestemt af de gængse, grammatiske eller paradigmatiske koder, som vores fælles sprogform er determineret af, eller af de betydninger, som umiddelbart dukker op i klientens tale. De viser sig også i klientens videre associationer at være bestemt af en udtrykslighed eller metonymisk nærhed mellem ordene »hest«, »pest«, »fest«, »tæsk« og »pisk«. Sådanne umiddelbare udtryksligheder eller metonymier afføder nye signifikantkæder som: »At æde som en hest, giver en kannibalfest«; »At gøre det som en hest, giver nutidspest« og »At beridde sin fader som en hest, at give ham tæsk, at give ham pisk ...« Signifikanterne »at beridde sin fader« udtrykker et homoseksuelt ønske, og signifikanterne »at give ham tæsk, at give ham pisk« udtrykker et ødipalt ønske om at slå ham (ihjel).

Det ødipale ønske om at slå faderen og det homoseksuelle ønske om at beridde ham som en hest kommer ikke frem via de umiddelbare betydninger, der er knyttet til sætningen »min fader æder som en hest«. Men de blottes via det signifikantvæv, som åbenbares med signifikantglidningerne mellem »hest«, »pest«, »fest«, »tæsk« og »pisk«. Der er altså ikke en bestemt signifié knyttet til sætningen »min fader æder som en hest«. Derimod afdækker associationerne omkring denne sætning et stort, komplekst signifikantvæv, der er bestemt af subjektets ubevidste ønsker i forhold til faderen. Klientens – subjektets – tale rummer en over-determinans eller motiverethed, der ligner den, som symbolet, iflg. Saussure, rummer.

I modsætning til visse symboler er der dog ikke tale om en en-til-en-overensstemmelse mellem signifikanten og signifiéen, men om at de mange signifikantsammensætninger genererer bestemte ubevidst motiverede signifiéer eller nye dymanisk forbundne signifikantkæder. Subjektets tale fungerer således ikke kun i henhold til det vilkårlige, men nødvendige forhold mellem signifié og signifiant i tegnet, men er også bestemt af dets ubevidste ønsker. Disse ubevidste ønsker artikulerer sig i signifikantassociationer, der producerer en ny viden i det analytiske arbejde. Ofte vil det altså være ligheder i sprogets materialitet, i signifikanternes mulige sammensætning, som er bestemmende for den nye viden, der produceres.

Lacan har i sin insisteren på det symbolskes betydning forsøgt at videreføre Freuds teoretiske og kliniske arbejde med vægten lagt på ideen om, at det ubevidste er struktureret som et sprog, der artikulerer sig i

overensstemmelse med en bestemt signifiantlogik. Denne ubevidste signifiantlogik kan, som anført, bl.a. defineres med begrebet metonymi, dvs. glidningen i signifianterne, f.eks. fra »kors« til »korset«, og metafor, dvs. signifianterstatning. En mandlig patient udbryder spontant: »Min kone er en tidsæder«, hvor signifiante »tidsæder« på metonymisk måde viser sig at være trådt i stedet for signifiante »tisæder«, der henviser til patientens idé om, at hun med sin skede »æder tissemand«. Ideen om, at konen er en »tisæder«, rummer samtidig en metaforisk effekt, idet signifiante »tisæder« i fortættet form erstatter en række signifikantkæder, der udtrykker patientens forestilling om konens ubegrænsede seksuelle nydelse: »hun spiser tissemand«. Endvidere er udtryksligheden mellem »tidsæder« og »tisæder« med til at producere en ny viden for det talende subjekt, nemlig en række nye sammenhænge mellem »tid«, »tis«, at »tisse« og »tissemand«. Denne nye viden kan siden nedfælde sig som en sandhed for subjektet, der på denne måde erfarer, at tidens ophør, der forbinder sig med dets forestilling om døden, i dets ubevidste er knyttet til frygten for skedens 'farlige' mørke. På denne måde siger subjektet mere, end det vil, og dermed åbenbarer det sin ubevidste sandhed. Det, som åbenbares, er dog ikke et okkult ubevidste, der allerede skulle eksistere. Derimod producerer subjektet det ubevidste, – giver eksistens til det (jf. J.-D. Nasio: *Cinq leçon sur la theorie de Jacques Lacan*, s. 68).

Sandheden er således ikke gemt for subjektet, men producerer sig i en taleakt, der, som tilfældet med signifiante »ti[d]sæder« har vist, etablerer en viden om dets (ubevidste) sandhed, der kun kan siges halvt, eftersom det ubevidste består af et infinit signifiantvæv. »... det ubevidste er den kunnen, som subjektet udelukkende har ved at blive berørt af sandheden.« (J.-D. Nasio: *Les Yeux de Laure*, s. 69). Signifiante »ti[d]sæder« henviser således i kraft af den ubevidste kunnen til subjektets sandhed samt til et net af andre mulige signifikantkæder. Sidstnævnte er endvidere med til at udfolde bestemte betydninger eller signifiéer, eller også forbinder disse signifikantkæder sig med andre signifikantkæder, der kan arbejdes videre med i den kliniske behandling.

Dette eksempel understreger, at subjektets tale er ophængt på en signifianternes logik, som det ubevidste fungerer i henhold til. »... det ubevidste er [derfor] hverken det sagte i sig selv eller det givne net for andre udsagn, men deres mangesidige og solidariske forhold.« (J.-D. Nasio, op. cit., s. 37). Men selvom vi antager, at det ubevidste 'kommer' til eller produceres i henhold til en bestemt logik, skal denne logik ikke reduceres til en ubevidst substans eller en ubevidst intentionalitet. Det ubevidste må selv med Lacans idé om det symbolske, ligesom Freud gjorde, fortsat betragtes som et hypotetisk område (hvorfor psykoanalysens primære arbejdsfelt er og forbliver i og omkring det kliniske arbejde). Det er derfor ordet »som« optræder i Lacans udsagn om, at »det ubevidste er struktureret som et sprog«: »som« dækker over en tilnærmelse til det ubevidste. Måden, hvorpå det ubevidste er 'struktureret' som et sprog, er

forskellig fra vores bevidste tale, ligesom det er forskelligt fra det sprog, som lingvistikken generelt beskæftiger sig med, og det fungerer ud fra andre koder end dem, som lingvistikken ser i sproget.

Jean Laplanche har kritiseret Lacans tese om, at det ubevidste er struktureret som et sprog, idet han betragter den som en lingvistisk reduktion: »disse fristende forsøg med 'symbolikken' [herunder Lacans] genfinder man i horisonten af enhver lingvistisk reduktion af det ubevidste ...« (J. Laplanche: *Sproget og det ubevidste*, s. 48). Laplanche er imidlertid ikke tilstrækkelig opmærksom på forskellen mellem den lingvistiske og den Lacan'ske opfattelse af sproget. Lacans idé om det ubevidste rummer på ingen vis en lingvistisk reduktion af det ubevidste, men understreger bl.a. forskellene til lingvistikken. Over for Lacans ideer anfører Laplanche endvidere sin biologisk-inspirerede opfattelse af, at det ubevidste er »... en energi, der ikke er andet end den energetiske rest af en gådefuld signifié, der er gået tabt ...« (J. Laplanche, op. cit., s. 55). I overensstemmelse med denne forestilling om den ubevidste energi indvender han, at der ikke findes »... nogen kode i det ubevidste ...« (ibid., s. 48). Der skal ikke her tages udførligt stilling til Laplanches forestilling om det ubevidste, men hans redegørelse af Lacans ideer forekommer reduktiv. Desuden rejser hans argumentation det vigtige spørgsmål om det ubevidstes eksistensmodus i den kliniske behandling. Får det i hans forståelse ikke en substantiel eksistens? Med sin biologiske opfattelse og bastante afvisning af, at der ikke findes nogen kode i det ubevidste, tenderer Laplanche i hvert fald mod at tillægge det ubevidste en substantiel karakter, hvilket ikke er tilfældet i Lacans indfaldsvinkel.

I Lacans mere forsigtige optik opfattes det ubevidste derimod som et ganske særligt sprog, der har sin egen nydelse ved at fungere. »Dér, hvor man tror at tale for bevidst at sige noget, udsender det menneskelige væsen en lydelig materialitet fra en ubevidst rigiditet, der selvtilfredsstillende sig heri ...« (O. Saint-Drôme: *Dictionnaire inespéré de 55 termes visités par Jacques Lacan*, s. 183). Det ubevidste har måske endda kun mulighed for at vise sig i en klients lapsus og uventede associationer, der åbenbarer en ikke-bevidst viden. Det ubevidste eksisterer måske kun i klinikken, hvor en analytikers lytten til en klients tale giver sidstnævnte mulighed for at lade det ubevidste komme til 'orde'. Dette sker i en sproglig begivenhed:

Hvis det ubevidste er struktureret som et sprog, dvs. hvis det eksisterer som aktualiseringen i en lokal begivenhed (en første signifiant) i helheden af mulige signifikationer (...), skal det således ikke søges før eller efter begivenheden; *det ubevidste eksisterer kun i selve begivenheden*. Det er således fejlagtigt at tro, at det ubevidste før f.eks. lapsusen ventede på at manifestere sig, eller omvendt, at det efter lapsusen står tilbage som et spor, der er blevet ubevidst. (J.-D. Nasio, op. cit., s. 41)

De såkaldt frie associationer i klinikken giver subjektet mulighed for at være opmærksom på uventede signifiantsammenhænge (begivenheder), der kan få en ny viden til dukke op. Det er således nødvendigt for psykoanalytikeren ikke at fortabe sig i de signifiéer, der kan gemme sig under de horisontale signifikantkæder. Tværtimod bør analytikeren opmuntre signifiante til lave kæder i henhold til den antagelse, at en signifiant altid henviser til en anden (jf. O. Saint-Drôme, op. cit., s. 184). Det kan også udtrykkes således, at en signifiant henviser subjektet til en anden signifiant, hvilket analytikeren bør være opmærksom på. Det ubevidste består således i forholdet mellem en (første) signifiant og andre, der ikke er givet på forhånd, men er ubegrænsede, infinite. Men hvis det ubevidste er så afhængigt af den psykoanalytiske lytten, er det, som anført, legitimt at betvivle dets eksistens uden for analysen. »Vi har ikke mulighed for at vide, om det ubevidste eksisterer uden for psykoanalysen.« (J. Lacan: »Conférences et entretiens dans des universités nord-américaines«, i *Scilicet*, s. 25; cit. efter J.-D. Nasio, op. cit., s. 50).

Finder denne henvisning fra en signifiant til en anden ikke sted, kan vi derimod blive konfronteret med et overvejende privateret betydningsmateriale i form af f.eks. uopløselige symptomer, der afskærer subjektet for sprogligt at forholde sig til sine lidelser, affekter, hæmninger osv. Eftersom symboler (eller signifiante) ikke har en substantiel identitet, men er bestemt af deres sproglige sammenhæng, findes der imidlertid ikke private symboler: sproget er transindividuel. Alligevel forsøger subjektet at skabe private symboler, der udelukkende skulle have betydning for det. Hermed forsøger subjektet at undslippe signifiante henvisningseffekter, deres brede kontekst. Privatiserede symboler optræder som isolerede fikspunkter, der udelukker subjektet fra det symbolske, hvormed subjektet forsøger at undgå (fortrænge) de smertefulde forestillinger, der er forbundet med dem. Sådanne privatiserede symboler viser sig imidlertid som belastende psykosomatiske symptomer, hysteriske symptomer, fobiobjekter eller tvangsforestillinger, som subjektet for enhver pris må undgå. Det fortrængte (de smertefulde forestillinger) vender på den måde tilbage. Fortrængningen er mislykket, selvom symptomet ikke 'taler', men fungerer som et tegn med belastende reference til kroppen eller den fysiske realitet (lukkede rum, åbne pladser, dyr o.l.).

Forskellen mellem analytikerens signifiant-funderede forståelse af det ubevidste og neurosens fiktive ubevidste (tegn-forståelse) består endvidere i, at analytikeren kan betragte det ubevidste som et sted i sproget, som dette viser sig i klinikken, mens det neurotiske individ forankrer det i ét subjekt, i sig selv eller analytikeren, evt. med referencer til en given fysisk-kropslig realitet. Det talende subjekt, her klienten bestemt af sit ubevidste i den psykoanalytiske behandling, har imidlertid fortsat problemer med sine 'private' symboler, som det forsøger at fastholde i form af kropslige symptomer, fobiobjekter eller tvangsforestillinger, enten fordi det forankrer det ubevidste i sig selv eller det forventer et orakel-

svar fra analytikeren, der antages at sidde inde med subjektets ubevidste sandhed. Det kan i den forbindelse anføres, at det psykosomatiske subjekt tier, selvom dets krop er mærket af signifianten. »Den hysteriske somatisering adskiller sig fra den såkaldt psykosomatiske mærkning ved, at den hysterisk psykosomatiske forstyrrelse ikke er fikseret. Den antages at kunne forskyde sig.« (E. Lemoine-Luccioni: *Psychanalyse pour la vie quotidienne*, s. 187). Symptomet kan således opfattes som et privatiseret symbol, der omvendt kan miste sin belastende betydning for subjektet, når det indgår i en taleproces, der åbenbarer associationer forbundet med det. Det udgør et signifiantmateriale, der, til trods for dets evt. somatiske effekter, er isoleret fra resten af det symbolske, men som kan forbindes hermed igen, når det ubevidste får lov til at dukke op som et sted åbenbaret i sproget.

Ernest Jones og fallossymbolet

Ernest Jones forsøger i sin artikel *The theory of symbolism* fra 1916 at videreudvikle Freuds tanker om seksualitet i retning af et fast inventar af symboler. Til forskel fra Saussure idé om en naturlig overensstemmelse eller korrespondance mellem symbolet og det symboliserede – dvs. mellem symbolet og ideen, der kommer til udtryk i symbolet – mener Ernest Jones ikke, at en sådan overensstemmelse mellem symbolet og det symboliserede nødvendigvis kan spores i selve symbolet (mine bemærkninger om Ernest Jones støtter sig til O. Andkjær Olsen: *Symbolbegrebet hos Ernest Jones*). Jones understreger dog, at der til at begynde med for enhver symboldannelse foreligger en identifikation mellem det, der siden skilles ud som det symboliserede, og selve symbolet, men et symbol er først en psykisk realitet, når der hos personen, der benytter dette symbol, har fundet en substitution sted, således at vejen tilbage fra symbolet til det symboliserede er spærret. Symbolet bruges således af personen uden bevidsthed om dets oprindelse. Det er samtidig mere sansekongret og fortættet end det symboliserede. Symbolet udgør mao. det manifeste, mens det symboliserede er skjult eller hemmeligt, – fortrængt hos personen. Inventaret af bestemte fælleskulturelle symboler gør det imidlertid muligt for det enkelte individ at omgå sine fortrængninger, hængemte følelser, og lade det fortrængte komme til udtryk i et sådant fælleskulturelt symbol. Det symboliserede, det fortrængte, der ikke har umiddelbar forbindelse til det mere personlige og manifeste symbol, kan på denne måde komme til orde i et fælleskulturelt symbol.

Det er overvejende seksuelle sagsforhold, der, iflg. Jones, er genstand for disse symboler. Jones uddyber dog dette med, at

antallet af symboler, som vi møder i praksis, er ekstraordinært højt og kan sikkert tælles i tusinder. I forbavsende kontrast hertil står den

bemærkelsesværdige kendsgerning, at antallet af ideer, der på den måde er symboliseret, er meget begrænset (...). *Alle symboler repræsenterer ideer om selvet og medlemmer af den umiddelbare familie eller fænomener som fødsel, kærlighed eller død.* (E. Jones, op. cit., s. 103).

Mere end halvdelen af symbolerne er således, iflg. Jones, fallossymboler: stokke, cigarer, træstammer, kirketårne osv.

Men hvilken symboliseret værdi henviser sådanne fallossymboler til? Til penis? Og i så fald hvis penis? Freud understreger i *Den infantile genitalorganisation*, at den voksne mands genitalier, dvs. penis, spiller en primær rolle i barnets psyko-seksuelle orientering. Freud taler således om den voksne mands penis' primat i forhold til det lille barn, uanset hvilket køn det har. Denne penis indtræder som omdrejningspunkt for dets forestilling om såvel moderen som faderen. Ideen om udelukkelsen af faderen, forestillingen om faderens død og hengivelsen til moderens begær i den ødipale konflikt inddrager således forestillingen om den voksne mands penis' forrang og moderens mangel på samme. Et objekt, der skulle kunne tilfredsstille moderens begær, må for barnet svare til den værdi, som faderens penis har. Spørgsmålet om karakteren af moderens begær finder et svar i denne værdi.

Som svar på spørgsmålet om moderens begær og mangel indtræder derfor barnets forestilling eller ønske om, at det selv kan være noget eller moderen alligevel har noget, der skulle ækvivalere med faderens penis. En sådan forestilling kan munde ud i ideen om, at moderen måske har noget under sine skørter, der svarer til en sådan penis. Hun antages således at have en ækvivalent hertil, eller barnet kan selv forsøge at lade sin krop blive forlenet med en værdi, der ækvivalerer hermed. Denne ækvivalent kan vi betegne som fallos, eftersom den er et symbol på penis, på moderens (manglende) penis. Fallos er således forskellig fra den voksne mands penis, eftersom den netop bygger på en imaginær forestilling, et imaginært svar på eller en imaginæriseret signifiant (symbol), der skulle redegøre for moderens mangel og dennes ophævelse. Fallos er en imaginær forestilling om et objekt, der ikke eksisterer, men som fungerer som lokkemad med et løfte om manglens ophævelse og tilfredsstillelse af moderens begær. Set fra denne synsvinkel bygger fikseringen til et fallossymbol på en ubevidst fiksering til moderens begær, til moderens fallos som mulig tilfredsstillelse af hendes begær eller ophævelse af hendes mangel.

Opgivelsen af ødipus-komplekset indbefatter på den anden side ikke kun, at barnet forlader sin forestilling om faderens død, men også en opgivelse af bindingen til moderens fallos (signifiant), der skulle tilfredsstille hendes begær. Der findes nemlig intet konkret eller psykisk objekt, der kan tilfredsstille moderens begær fuldt ud eller ophæve manglen. Barnet kan ikke tilfredsstille moderens begær, og der eksisterer ingen fal-

los (signifiant), der kan tilfredsstillere dets eget begær, der derimod er henvist til den mangel, som cementeres med opgivelsen af den imaginære forestilling om moderens fallos. Faderen er også bestemt af umuligheden af at tilfredsstillere sit eget eller moderens begær fuldt ud, eftersom han heller ikke har eller kan finde noget objekt til at udtømme sit eget eller moderens begær. Hverken faderen, moderen, barnet eller andre subjekter rummer et sådant objekt. Begæret er således udleveret til denne utilfredsstillende, selvom faderen og moderen kan tilfredsstillere deres drifter og opnå en nydelse i det seksuelle samvær, hvor den erigerede penis spiller en vis rolle.

Opgivelsen af fikseringen til fallossymbolet, til moderens fallos, betegner Lacan som den symbolske kastration. At kastrationen er symbolsk henviser til, at den finder sted i sproget og at den rammer en imaginær forestilling om at være (moderens) fallos. Den rammer de fallossymboler – imaginære forestillinger eller imaginerede signifikanter – som subjektet hidtil har været knyttet til. Den opløser vægtigheden af sådanne symboler og henviser i stedet subjektet til sprogets uafsluttede glidninger, til sprogets metonymi, metaforer og udtømmelige signifiantvæv. Fallos installeres hermed i sproget som noget, som subjektet mangler, som noget det ikke kan blive, – som umuligheden af at være moderens fallos og give et svar på hendes begær. Fallosen er her signifiant for begæret som sådan, men ikke et begær knyttet til et bestemt objekt. »Den er en signifiant uden signifié« (E. Lemoine-Luccioni, op. cit., s. 77): uden et svar på begærets form og retning. Det symbolske er i høj grad op hængt på denne mangel, ligesom subjektets begær er determineret heraf.

Signifiantlogikken bygger altså ikke på nogen endelig, opsamlende term, der kan sikre denne logik, men på manglens eksistens, på sprogets fortsatte signifiantsammensætninger og begærets fortsatte bevægelse. Her optræder fallos som en signifiant, som en signifiant for en mangel, vi alle er bestemt af. »... fallosen fungerer som signifiant for værensmanglen, som subjektet i dets forhold til signifiante determinerer.« (J. Lacan: *Sur le théorisme du symbolisme d'Ernest Jones*, s. 710). Kastrationen udgøres af en bevægelse af symbol til signifiant: fra symbolet til det symbolske eller fra den imaginerede signifiant (moderens fallos) til signifiante uden signifié, dvs. til fallosen i dens symbolske aspekt (for en uddybelse af fallos' betydning kan der henvises til R. Rasmussen: *Jacques Lacans psykoanalyse. En indføring*, s. 40-62).

Det udelukker ikke, at der i subjektets ubevidste forbliver en rest af en imaginær forestilling om at være moderens fallos eller at være en værdi, der ækvivalerer hermed. En sådan rest kan vise sig i den erigerede penis, i mandens virilitet, som kvinden kan modtage som en gave, der imidlertid samtidig er dømt til tabet: en forsvinden op i kvindens skede, den uddydede sæd og den afsluttede erektion. Kvinden får således ikke kun en seksuel nydelse, men modtager også en mangel, som hun kan respondere på ved selv at hen-give sig. Hun giver sig hen i den seksuelle nydelse,

hvor hun bl.a. kan give sin krop, som havde den en fallisk værdi. Hendes udstrakte eller erigerede krop under, over eller foran manden udgør et fallossymbol, som manden kan nyde for et stykke tid, samtidig med at hendes krops specielle position (udstrakthed) ligesom hans penis er dømt til en forsvinden, når den seksuelle nydelse er forbi. Hendes krop reaktiverer således ikke kun forestillingen om moderens fallos, men også manglen, der er forbundet med den.

Den kvinde, der over for vores bastante studiekammerat ved middagen hævdede, at det ovale bord forestillede en skede, havde således fattet mere af den signifiantlogik, som falloren indgår i. Hun havde måske forstået, at fallos som sprogligt element, som mangel, ikke kun er noget, der er knyttet til det mandlige køn, men også til det kvindelige. Hun havde måske forstået, at fallos ikke kun er med til at udpege penis' – den erigerede penis' – betydning for et seksuelt samvær, men at fallos samtidig er noget, der kan udveksles mellem de to køn: som en given en mangel. Hun havde måske forstået, at fallos i denne sammenhæng ikke kun er et symbol, men en signifiant for en værensmangel, grebet i det symbolskes udtømmelige signifiantvæv. Falloren »... er signifianten for selve tabet, som subjektet underkastes i kraft af signifiantens morcellering ...« (Lacan, op. cit., s. 715), – i kraft af at signifianten henviser det til det symbolske.

LITTERATUR:

- ANDKJÆR OLSEN, O. (1995): »Symbolbegrebet hos Ernest Jones«. Kapitel fra O. Andkjær Olsen og S. Køppe: *Psykoanalysen efter Freud*, der publiceres i dette efterår.
- ARRIVE, M. (1986): *Linguistique et psychanalyse*. Méridiens/ Klincksieck, Paris.
- FREUD, S. (1983): »Den infantile genitalorganisation«, i *Afhandlinger om seksualteorien*. Hans Reitzel.
- LACAN, J. (1968): »Sur le théorie du symbolisme d'Ernest Jones«, i *Écrits*. Seuil, Paris.
- LAPLANCHE, J. (1983): »Sproget og det ubevidste«, i *Kultur og klasse*, 47.
- LEMOINE-LUCCIONI, E. (1987): *Psychanalyse pour la vie quotidienne*. Navarin, Paris.
- NASIO, J.-D. (1987): *Les Yeux de Laure*. Aubier, Paris.
- NASIO, J.-D. (1994): *Cinq leçon sur la théorie de Jacques Lacan*. Payot, Paris.
- JONES, E. (1948): »The theory of symbolism«, i *Papers on Psycho-analysis*. Maresfield Reprints, London.
- RASMUSSEN, R. (1994): *Jacques Lacans psykoanalyse. En indføring*. Munksgaard.
- SAINT-DROME, O. (1994): *Dictionnaire inespéré de 55 termes visités par Jacques Lacan*. Point Virgule/Seuil, Paris.
- SAUSSURE, F. de (1970): »Lingvistikkens objekt«, i P. Madsen (red.): *Strukturalisme. En antologi*. Rhodos.